

مهارت قالی‌بافی کاشان

شهر کاشان از نخستین شهرهایی است که قالی دست‌بافت در آن با حجم بالا و کیفیت بسیار زیاد در طرح‌های متنوع بافته و تولید می‌شود. به همین دلیل این شهر به‌عنوان پایتخت فرش دست‌بافت و قطب بین‌المللی فرش ماشینی در جهان شناخته شده است. قالی کاشان در سال ۲۰۱۰ میلادی به فهرست میراث فرهنگی و معنوی بشر یونسکو افزوده شده است. با عالی گرد همراه شوید تا اطلاعات بیشتری از این مهارت ارزشمند کسب کنیم.

تاریخچه قالی‌بافی در کاشان

تپه تاریخی سیلک، منشأ مهارت‌های سنتی بافت قالی کاشان است. بناهای تاریخی این منطقه نشان داده‌اند که قدمت تپه‌های سیلک به دوران حمورابی برمی‌گردد. در ابتدا، مردمی که در این منطقه زندگی می‌کردند به‌عنوان کاسو یا کاشو شناخته می‌شدند. این صفت بعدها به کاسیان یا کاشان تغییر کرد. برخی تاریخ‌نگاران معتقدند که همسر هارون‌الرشید، زبیده بنت جعفر بن منصور، دستور به ساخت کاشان داد. تصاویر و نقوش ظروف و سفال‌های کشف شده از سیلک، آثار متعددی از دست‌بافت‌ها، لباس‌ها، زیرانداز یا فرشینه‌های سیلک به ما نشان می‌دهد هنر بافندگی و نساجی و نیز تولید محصولات معدنی و فلزی، از آغاز تاکنون در این منطقه وجود داشته است.

دوره صفویه نقطه عطفی در تاریخچه فرش کاشان است. در این دوران شهر کاشان مرکز بافت قالی‌های درباری، قالی‌های ابریشمی نقره بافت و زرباف بود. شاه‌عباس کارگاه‌های قالی‌بافی را تأسیس کرد و قالی‌بافی را به سطح یک هنر ملی ارتقا داد. در دوره صفویه کاشان از عمده‌ترین و اصلی‌ترین مراکز نساجی جهان بوده است. با سقوط دولت صفوی هنر قالی‌بافی در طول هفت سال از رونق افتاد. از حدود ۱۲۰ سال قبل با واردات پشم استرالیایی

مرینوس بافت فرش در کاشان مجدد رونق گرفت. رونقی که در تجدید حیات هنر - صنعت فرش بافی مؤثر بوده است.

جهانگردان حرفه‌ای که از تمام ادوار تاریخی به این منطقه سفر کرده‌اند، اذعان داشته‌اند که کاشان مرکز تولید پارچه‌ها و لباس‌های قیمتی بوده است. ژان شاردن و آنتونی شرلی ابراز کرده‌اند که اهالی کاشان پارچه‌ها و لباس‌هایی می‌بافتند که شامل پارچه‌های ابریشمی ساده، پارچه‌های ابریشمی دمشقی یا ابریشم مخلوط با طلا و نقره بود.

در سال ۱۶۰۰ میلادی، کارترایت فرش و قالی بافته شده در کاشان را ستود و از این منطقه به‌عنوان محلی تجاری برای چنین کالاهایی یاد کرد. نوشته‌ها و کتاب‌های قرن هفدهم و هجدهم نشان می‌دهند که مهارت‌های سنتی بافت قالی در کاشان مخصوص بافت قالی‌های سلطنتی بوده است.

برخی پژوهشگران به این نتیجه رسیده‌اند که تعدادی از قالی‌های لهستانی قدیمی نیز در این منطقه بافته شده است. قالی مشهور آرامگاه شیخ صفی نمونه‌ای بارز از بافندگی قالی کاشان و فرهنگ ایرانی است. این قالی به قالی اردبیل معروف است و در موزه ویکتوریا و آلبرت شهر لندن نگهداری می‌شود. "قالی شاه‌عباسی" نیز که به گل‌های درشت شاه‌عباسی مزین است، در این دوره بافته شده است.

ویژگی های قالی کاشان

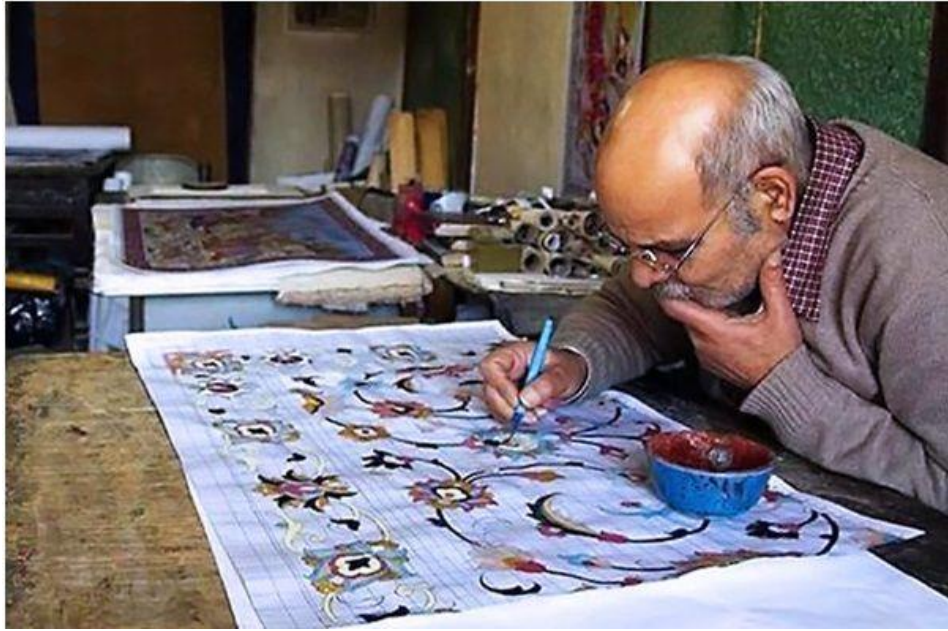
مهارت های سنتی بافت قالی کاشان به دو نوع قالی عشایری و شهری تقسیم می شود. قالی های عشایری در میمه و جوشقان یافت می شود. در زیر به ویژگی های خاص این میراث فرهنگی ناملموس ایرانی اشاره می کنیم:

- ❖ رج پایینی، دارای ۳۰ تا ۴۵ گره روی خطی ۷ سانتی متری،
- ❖ زمینه قرمز تیره با حاشیه سرمه ای،
- ❖ ترنج های لوزی شکل که به شکل بیضی متمایل هستند،
- ❖ طرح های اسلیمی در گوشه ها، ترنج و حاشیه ها

طرح و نقش

روند فرش بافی با طرحی آغاز می شود که شامل نقوشی مانند گل، برگ، شاخه، حیوانات و صحنه های برگرفته از تاریخ است. از نقشه های قالی کاشان می توان از طرح های گل دار با خطوط منحنی شامل طرح های شاه عباسی لچک و ترنج، شاه عباسی افشان، گلدانی سرتاسری، ترنج دار قندیلی، طرح درختی محرابی، هندسی جوشقانی، گلدانی حاج خانمی، منظره بافی و همچنین چهره بافی از طرح های مورد علاقه بافنده های کاشان است. در قالی های اخیر کاشان و در زمینه های به رنگ لاکه و کرم انواع طرح های لچک و ترنج، افشان، گلدانی، شکارگاهی و محرابی متشکل از نقوش شاه عباسی، اسلیمی و گل و بوته های زیبا به کار رفته است. در گذشته برای بافت فرش های کاشان در داخل ترنج، حاشیه و لچک ها بیشتر از نقوش پرنده و مرغ استفاده می شد، اما امروز بیشتر از طرح گل های شاه عباسی که طرح و نقشه ای بسیار زیبا و بی نظیر است، استفاده می کنند.

تاروپود

در بافت این نوع از فرش‌ها از الیاف طبیعی چون پشم، کرک، پنبه و ابریشم استفاده می‌کنند. اغلب پنبه به‌عنوان نخ تاروپود و الیاف پشم، ابریشم و کرک به‌عنوان نخ خاب مورد استفاده قرار می‌گیرد. از نخ ابریشم در بافت قالی‌های بسیار ظریف استفاده می‌شود که از نظر ساختاری پود، بافندگان از نخ‌ی به نام “شهری” و تارهای پنبه‌ای به نام “اصفهانی” برای پودهای زیرین استفاده می‌کنند که ضخیم‌تر از پودهای رویی‌اند. نخ شهری (۱۲ لایه) و نخ اصفهانی (۱۰ لایه) است. در گذشته بیشتر قالی‌های کاشان با پشم‌های مرینوس بافته می‌شد. این نوع پشم برای اولین بار از کشور استرالیا وارد شد و به دلیل بهای گران آن استفاده از این نوع پشم محدود گردید. به دلیل مرغوبیت این پشم‌ها، فرش‌های دست‌بافتی که با این نوع پشم بافته شده‌اند، سطحی بسیار نرم و مخملی دارند.

پشم‌های مورد استفاده در کارگاه‌های قالی‌بافی علاوه بر آنکه از مقدار محدودی منابع خارجی تأمین می‌شوند، از تولیدات گلهداری‌های خراسان، آذربایجان، کرمانشاه و تهران نیز خریداری می‌شوند.

اندازه

اندازه پرزها در قالی‌های مناطق مختلف کاشان با هم متفاوت است. در قالی‌های پشمی خود کاشان بلندی پرز قالی متوسط و در قالی‌های روستایی از کاشان به نام آران، این پرزها بسیار بلندتر است. این فرش‌ها غالباً در اندازه سجاده بافته می‌شوند. به جز این فرش‌ها، فرش‌های کناره‌ای نیز بافته می‌شود که اندازه آن‌ها متناسب با اندازه‌هایی است که برای فرش‌های کناره‌ای به کار می‌رود. به جز فرش‌های کناره‌ای، اندازه اکثریت فرش‌های بافته شده در همان اندازه سجاده یا کمی بزرگ‌تر است.

رنگری

مهارت رنگری به صورت مستقیم با مهارت‌های سنتی بافت فرش در کاشان مرتبط است و مانند صنعت نساجی تاریخچه‌ای طولانی دارد. صنعت رنگری کاشان از رنگ‌های طبیعی، سنتی و گیاهان بومی برای رنگ کردن تاروپود استفاده می‌کنند. در رنگری گیاهی از برگ مو، رناس، قرمزدانه، پوسته گردو، پوسته انار، زاج، براده آهن، زاج سبز و نیل استفاده می‌شود. رنگران قدیمی کاشان برای قرمز کردن الیاف خود علاوه بر گیاه روناس از صدف ارغوان نیز استفاده می‌کردند که از خود جلای خاصی باقی می‌گذاشت. امروزه تقریباً تمامی رنگ‌های مصرفی رنگری از سری رنگ‌های شیمیایی باثبات است که بیشتر رنگ‌های قرمز لاک‌ی، آبی، سرمه‌ای، فیروزه‌ای، بژ کم‌رنگ، سفید شکری، سبز، زرد، کرم، فیلی، قهوه‌ای، گردویی، موشی و سبز مغزپسته‌ای استفاده می‌شود.

هنر رنگ در قالی کاشان

رنگ غالب متن در بسیاری از قالی‌های کاشان، لاکه و کرم است. در فرش‌های زمینه لاکه معمولاً حاشیه سرمه‌ای و در فرش‌های زمینه کرم حاشیه نخودی یا کرم سیر به کار می‌رود. اسلیمی‌های سفیدرنگ در اطراف لچک و ترنج به چشم می‌خورد.

ابزارهای بافت فرش

- ❖ چاقو برای بریدن الیاف مصرفی در هنگام بافت
- ❖ شانه برای کوبیدن پوده‌های زیرورو بر روی الیاف بافته شده
- ❖ قیچی فلزی برای بریدن الیاف
- ❖ سیخ برای راحت کشیدن پود زیر بر روی الیاف بافته شده

طرح محتشم؛ طرحی جهانی

حدود سال ۱۲۷۰ هجری شمسی حاج ملاحسن محتشمی یکی از بازرگانان صنعت نساجی به همراه دیگر بازرگانان نوعی از فرش را در کاشان رونق دادند. پس از چندی مورد توجه بازار جهانی فرش قرار گرفت و موجب احیا این هنر گردید. بیش از یک صد سال پیش وی کارگاهی کوچک ولی بسیار باارزش و بااهمیت را در کاشان ایجاد و بهترین دستبافت‌ها را از نظر طراحی، رنگ‌آمیزی و بافت به صنعت فرش ایران عرضه کرد. حاج ملاحسن محتشمی در بافتن قالی‌های نقش برجسته استاد بود، وی در سن هفتاد سالگی درگذشت. کارگاه او چندان دوام نیاورد؛ اما در همان مدت کوتاه، الگوهای برتر، تمیز و نفیس را به فرش بافان شنا ساند. از آن زمان به بعد بهترین دستبافت‌های این شهر و نواحی اطراف با رعایت تناسب طرح، رنگ و استانداردهای بافت تولید شد. این طرح‌ها به نام محتشم خوانده می‌شوند. در حال حاضر علاوه بر کاشان، قم و جوشقان به شکل قابل توجهی نیز در مراکز بافندگی اروپای شرقی مانند آلبانی و رومانی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

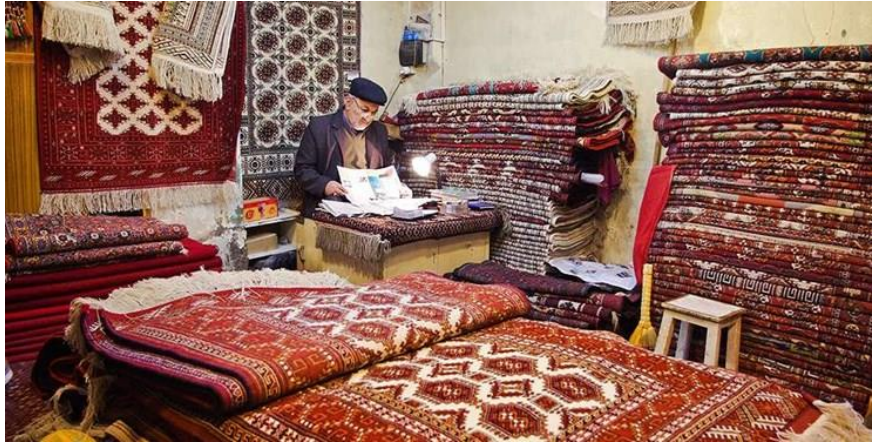

شعر قالی کاشان

شعرهایی که در هنگام بافت فرش خوانده می‌شوند به "سیا" (در اصل "سیاهه")، به معنای نوشته، نشانه و یا نسخه معروف است.

اساتید معروف قالی بافی کاشان

میرزا نصرالله، افسری، کریم‌پور، اصفهانیان و تقدیسی از اساتید به نام قالی‌بافی کاشان هستند. برخی از آن‌ها در حال حاضر نیز در زمینه بافت فرش کاشان فعالیت دارند و بخشی از بازار این هنر باارزش را در دست گرفته‌اند.

بازدید از قالی خانه

بزرگ‌ترین تاجر و تولیدکننده فرش کاشان در زمان قاجار «حاج باب قربان علی عدالت» بود. در حال حاضر، خانه وی با نام «قالی خانه» محلی برای نمایش ۲۸ تخت فرش کاشان از دوره‌های صفویه و قاجاریه است.

مرکز فروش فرش دستبافت کاشان

فرش دستبافت کاشان از چند صد سال پیش تا امروز از ارزشمندترین سرمایه‌های فرهنگی و هنری این شهر محسوب می‌شود. اگر به کاشان مسافرت کرده باشید یقیناً بازار و تیمچه امین‌الدوله را دیده‌اید که از زمان قاجار تا به امروز مرکز فروش فرش‌های دستبافت بوده است. معماری بی‌نظیر و حجره‌های فرش‌فروشی آن و کاروانسراهای متعدد در گوشه گوشه بازار کاشان، حکایت از اصالت یک هنر دارد. آن هم هنر فرش‌بافی در شهر گل و گلاب کاشان است.

بازار کاشان در تقاطع خیابان بابا افضل و میدان کمال الملک قرار دارد.

سخن پایانی

بازدید از دنیایی از طرح‌ها، رنگ‌ها و کارگاه‌های رنگرزی و بافندگی در کاشان و انعکاس آن در میراث‌فرهنگی ناملوس ایرانی سفری به گذشته است. اندیشیدن در مورد این هنر ایرانی تجربه‌ای تکرارنشدنی را به ارمغان می‌آورد. عباس کاشانی در وصف رنگ‌های قالی کاشان چنین سروده است:
"قالی کاشان بهشت رنگ‌هاست / رنگ‌هایش نغمه آهنگ‌هاست".

در تنظیم این مقاله از منابع زیر استفاده شده است:

<https://www.destinationiran.com/>

<https://parnacarpet-rugs.com/>

<https://www.visitiran.ir/>

<https://www.karnaval.ir/>

نویسنده: آيسان پژوهان فر

ویرایش: تیم تولید محتوای عالی گرد